

Frans de Haan

De vertaler, infanterist van de literatuur

Frans de Haan (1935-2010) studeerde Frans en middeleeuwse geschiedenis in Amsterdam en Caen. Bij de befaamde progressieve studentenvereniging Olofspoot was hij lid van het dispuut Oblomov, waartoe later bijvoorbeeld ook Gerrit Komrij behoorde. Meteen na zijn afstuderen werd hij door professor Paul Zumthor meegenomen als docent naar het in 1964 opgerichte Instituut voor Vertaalkunde. Terugblikkend op die tijd sprak hij in 1981 in een artikel over 'les temps héroïques'. Ook gaf hij nog les aan een gymnasium en was hij later werkzaam bij de NOS. Aan het IVV raakte hij – via collega Joke Smit – betrokken bij de beweging Man Vrouw Maatschappij, totdat het accent daar van emancipatie vooral naar feminisme verschoof en de eerste emotionele discussies over de aanwezigheid van mannen ontstonden. Hij vertaalde werk van o.m. Simone de Beauvoir, Régis Debray, Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie, Roland Barthes, Alain Finkielkraut, Denis Grozdanovitch, Simone Veil, Eli Wiesel, Alain Badiou, Michel Onfray en Jean-Paul Sartre. 'De vertaler, infanterist van de literatuur' verscheen in 1979 in een speciaal vertaalnummer van het Nieuwsblad voor de boekhandel en VertaalVerhaal dankt Els Fleer voor haar toestemming het hier te mogen publiceren.

De vertaler, infanterist van de literatuur

De vertaler is de infanterist van de literatuur: hij is goedkoop, zijn aanzien is gering, als hij sneuvelt staat er een andere klaar en toch doet hij werk van onschatbare waarde.

De vertaler – ik spreek hier alleen van de ‘literaire’ vertaler, de condities die de technisch-wetenschappelijke vertaler kan bedingen zijn in het algemeen aanzienlijk gunstiger – is goedkoop. Nu is prijs een relatief begrip; welke is de verhouding tussen de geleverde prestatie en het ontvangen bedrag en de ondervonden waardering. Hoe omvangrijker en hoe veeleisender het werk is, des te hoger zou de beloning moeten zijn, althans in ons soort samenleving.

Aan welke eisen moet de vertaler voldoen? Laat ik een poging tot inventarisatie wagen.

In de eerste plaats moet hij beschikken over een grote kennis van de doeltaal – de taal waarin hij vertaalt, voor de meeste Nederlandse vertalers dus het Nederlands: dat hij een grammaticaal correct en wat spelling betreft juist Nederlands schrijft is niet voldoende, belangrijker is dat hij zijn taal in al haar facetten beheerst, in staat is van het ene register over te gaan naar het andere, van het ene stijlniveau naar het andere, van de ene subtaal naar de andere, hij moet provincialismen herkennen en waar nodig vermijden of juist invoeren. De opsomming is niet volledig.

Zijn kennis van en vaardigheid in het Nederlands moet hij verwerven, handhaven en ontwikkelen door met een scherp oog en een oplettend oor voortdurend het geschreven en gesproken Nederlands te registreren. Beslist geen gemakkelijke opgave. Het is een gemeenplaats vast te stellen dat het onderwijs in het Nederlands slecht is of in ieder geval te weinig aandacht krijgt. Ik hoef mijn jammerklachten niet te voegen bij die van Hermans, Kousbroek, Brouwers en Verspoor. Veel van wat er in het Nederlands wordt geschreven is slecht geconstrueerd, onoverzichtelijk geordend en rommelig geformuleerd. Voorts bestaat er allerm minst een consensus over wat ‘goed Nederlands’ is. Natuurlijk, Poll, Kousbroek, Rubinstein, Van het Reve (K.), Hermans worden ons voorgehouden als gave stilisten, maar de vertaler moet zich ervoor hoeden zich al te zeer door hun vaak eigen idiolect te laten beïnvloeden. Hij moet zich er rekenschap van geven dat zelfs auteurs die als uitmuntende schrijvers van het Nederlands te boek staan, van tijd tot tijd gruwelijk uitglijden. Als Hermans, sprekend over Weininger, schrijft: ‘Jood en homosexueel (...) heeft zijn boek (...) geen gunstige reputatie’ (in: *Houten leeuwen en leeuwen van goud*, blz. 277), moet de in de taaltuin van het Nederlands rondwandelende vertaler inzien dat dit stijlbloempje giftig is.

In de tweede plaats dient de vertaler een grondige kennis van de brontaal – de taal uit welke hij vertaalt – te hebben. Gebondenheid aan huis en haard, financiële beperkingen zullen hem beletten herhaaldelijk en langdurig te verblijven in het land of de landen waar de brontaal wordt gesproken, zodat zijn contact met de levende, gesproken taal vaak minder intensief is dan wellicht wenselijk zou zijn. Des te meer is hij aangewezen op de dagelijkse omgang met de geschreven taal. Zoals hij zijn moedertaal zorgvuldig moet cultiveren, zo ook moet hij de vreemde taal in al haar

aspecten proberen te doorgronden.

Pretentie

Nu bestaat bij velen in Nederland de gedachte dat de Nederlander zijn vreemde talen zo gemakkelijk leert. Dolf Verspoor heeft in *Vertalen Vertolkt*, het in 1976 verschenen jubileumboek van het Nederlands Genootschap van Vertalers (NGV) geschreven: '(...) de Nederlander leert zijn vreemde talen zo gemakkelijk. Dit is des te minder waarschijnlijk waar hem via het Nederlands zelden of nooit wordt bijgebracht wat bij taal komt kijken, maar de mythe op zichzelf heeft tot gevolg én een grote psychologische handicap bij het talenleren, én, nog erger, de nergens elders voorkomende pretentie dat hij na het eindexamen inderdaad zo'n drie buitenlandse talen zou "kennen", en dat voor het leven.' Inderdaad, de pretentie kan niet krachtig genoeg worden bestreden. Illustratief is de reactie van een Franse functionaris op een redevoering die Mansholt, ook in het Frans toch niet op z'n mondje gevallen, uitsprak in zijn kwaliteit van landbouwcommissaris van de EEG: 'Sinds Sodom en Gomorra is er niet meer zo tegen de geslachtsregels gezondigd.'

Van de vertaler mag wellicht niet worden geëist dat hij een goede productieve kennis van de vreemde taal heeft. In ieder geval moet van hem wel worden verlangd dat hij de vreemde taal uitmuntend passief beheerst. Met schoolse kennis brengt hij het niet ver; zelfs zij – cynici zeggen: juist zij – die aan een universiteit een vreemde taal hebben gestudeerd, hebben vaak een kennis van de vreemde taal die niet ver boven een betrekkelijk elementair niveau uitstijgt. De vertaler zal dus genoopt zijn om veel tijd en energie te 'investeren' in het leren van de vreemde taal. Dat betekent voortdurend lezen, proeven, controleren, vergelijken –, activiteiten waarbij hij zich meer door zijn verstand zal moeten laten leiden dan door zijn gevoel. Want het moet als een illusie worden beschouwd dat je een taal, waarin je moeder je niet heeft leren lopen, eten en liefkozen, ooit zo 'van binnen uit' zult kennen als je moedertaal (ik gebruik de uitdrukking moedertaal, n'en déplaise à Dolf Verspoor, die heeft gezegd: 'Het begrip "moedertaal" is een absurd, onhoudbaar en wetenschappelijk fossieltje, behalve voor moederskindjes', in: 'Pontifex', in het vertaalnummer van *De Revisor*, oktober 1976).

In de derde plaats moet een vertaler zijn algemene ontwikkeling onophoudelijk vergroten, en daarnaast zijn ontwikkeling op tal van meer gespecialiseerde gebieden. Onlangs hoorde ik iemand spottenderwijs zeggen: 'Fransen kunnen het niet laten om met een citaat van Heidegger of Hegel, Descartes of Diderot aan te komen, zelfs niet als ze een pornografisch romannetje schrijven.' De vertaler moet over voldoende achtergrondkennis beschikken om het citaat te kunnen plaatsen én over de vaardigheid zich te documenteren door de juiste boeken of de juiste mensen te raadplegen. Het is namelijk een illusie – alweer! – te denken dat een 'literair' werk alleen maar literair is. Herhaaldelijk gebeurt het dat de auteur een uitstapje onderneemt naar flora, fauna of fysica en zijn kennis (of schijnkennis) etaleert over winterkoren, wortelkwallen of Wilsonvaten of een antithese construeert

tussen de Kerkvaders en de middeleeuwse mystici. De auteur blijft verantwoordelijk voor wat hij schrijft, maar de vertaler mag hem best behoeden voor een herhaling van een blunder. De vertaler die leest: ‘Nous sommes dans le domaine de ce que Merton appelle la “full-filling prophecy” (...)’ (Jacques Julliard, in: *Faire de l’histoire* II, blz. 235), moet een bel horen luiden en aan de noodrem trekken.

Algemene ontwikkeling

Tot algemene ontwikkeling en achtergrondkennis moet ook worden gerekend kennis van land en volk in de ruimste zin van het woord, dat wat de Duitsers Landeskunde, de Fransen *Connaissance de la France* en de Engelsen *Institutions* noemen. Ook de verwerving van die kennis vraagt een intensieve en langdurige omgang met taal en volk, dus tijd en energie. Veel van zijn kennis doet de vertaler al vertalende op. Hij raadpleegt encyclopedieën, werkt handboeken door, leest essays, praat met deskundigen. Toen Carlie Misset haar vertaling van *La cuisinière et le mangeur d’hommes* had voltooid, wist ze waarschijnlijk meer af van allerlei marxistische werken en publicaties van dissidenten en had ze een beter beeld van de reacties van linkse Franse intellectuelen op de Goelag dan menig deskundige. In Nederland zullen weinig Freudkenners rondlopen als Henk Mulder en Adriaan Morriën.

Kennis van de vreemde taal, kennis van de moedertaal, achtergrondkennis en algemene ontwikkeling –, het is de vertaler niet genoeg als hij niet tegelijkertijd enkele karaktereigenschappen heeft, waarvan integriteit niet de minste is.

‘Traduire, c’est mourir un peu’: deze uitspraak bevat veel meer waarheid dan het te pas en te onpas aangehaalde ‘Traduttore traditore’. Iedere vertaler ziet zich herhaaldelijk voor problemen gesteld die slechts uiterst moeizaam, ten koste van veel geestelijke – en lichamelijke – inspanning kunnen worden opgelost. Hoe groot is niet de verleiding voor de vertaler om, na nog eens zijn kamer te zijn rondgelopen, weer een sigaret te hebben opgestoken, opnieuw de zin te hebben gewikt en gewogen, voor de zoveelste keer uiteenlopende en alle even onbevredigende oplossingen te hebben opgeschreven, te doen alsof de woordspeling er niet stond, alsof de toespeling een volstrekt zinloos versierseltje was, alsof er een drukfout in de tekst stond. De verleiding wordt steeds groter. ’s Nachts schrikt de vertaler wakker: in zijn droom heeft hij een briljante ingeving gekregen, die echter bij nader inzien de oplossing geen millimeter dichterbij brengt. En als hij ’s morgens in het grauwe licht – of erger nog: als de zon stralend schijnt – achter zijn schrijftafel zit, neemt de verleiding hallucinerende vormen aan: hoe verder het juiste woord zich achter de horizon lijkt terug te trekken, des te groter wordt de aandrift de passage, zo niet het hele boek te laten voor wat het is, een irriterende, sarrende verzameling papier met lettertjes, door een schrijver die zich geen ogenblik heeft afgevraagd wat de arme vertaler met zijn bedenksels moet doen bij elkaar gezet. Er schijnen vertalers te zijn die de auteur van wie ze juist een werk hebben vertaald haten. Welnu, tegen die verleiding moet de vertaler zich blijven verzetten. Hij moet zich voorhouden dat hij in dienst staat van een tekst en een auteur, naar beste eer en geweten (Jacob Geel had het er al over)

met alles wat hij in zich heeft aan kennis, ervaring, taalgevoel uiteindelijk een oplossing kiezen. Misschien is het de best denkbare, misschien ook weet hij dat er een betere moet zijn, maar het is op dát ogenblik zijn oplossing, en als de vertaler die naam waardig is zal hij haar verdedigen tot hij een betere vindt of krijgt ingeblazen. Maar iedere keer weer moet hij het hele proces van afwegen en overwegen doorlopen en proberen in de worsteling met de materie overeind te blijven. Vertalen gaat van au!

Het afwegings- en beslissingsproces heeft niet alleen op afzonderlijke passages of woorden betrekking, maar slaat (in een fase die aan het eigenlijke vertalen voorafgaat) op het hele boek.

Pé Hawinkels

Het betreft hier een probleem dat onder meer naar aanleiding van het niet toekennen van de Martinus Nijhoffprijs enige jaren geleden aan de orde is geweest: in hoeverre heeft een vertaler het recht of is het hem verboden een tekst die aan een bepaald tijdperk is gebonden zo te vertalen dat de vertaling de lezer naar een ander tijdperk lijkt over te plaatsen. Had, in concreto, Pé Hawinkels, te jong gestorven, het recht in zijn vertaling van *Der Zauberberg* van tijd tot tijd een Nijmeegs studentenjargon te gebruiken? Ik wil hier niet op de details van de discussie ingaan; belangstellenden worden verwezen naar 'Hans Castorp als Nijmeegse corpsstudent, een gesprek over de vertaling van *De Toverberg*'¹ in het vertaalnummer van *De Revisor*. Ik vind het te betreuren dat de discussie over het vertalen die in de jaren 1975 / 1976 eindelijk in brede kring van geïnteresseerden op gang leek te komen, is vastgelopen in een betrekkelijk onduidelijk gekissebis van boze uitgevers die een vertaler uit hun fonds de verwachte prijs niet zagen krijgen, vertalers die vreesden nooit de prijs te krijgen als de jury inderdaad de exorbitante normen aanlegde die ze leek of zei te hanteren, vertalers die doodgewoon boos waren dat de enige vertaalprijs die Nederland kent niet werd uitgereikt, zelfs niet aan een vertaler die misschien niet voor honderd procent aan de normen van de jury voldeed.

Overigens, op het ogenblik dat het rumoer en gemor losbarstte en begon te rommelen, kende niemand de normen. In 1978 heeft het Prins Bernhard Fonds een mededeling gedaan over het statuut van de Nijhoffprijs, waarin onder het hoofd normen onder meer werd gesteld: 'Wel zal in het bijzonder gelet worden op het herscheppende karakter van de vertaling, waarbij grote waarde wordt gehecht aan nauwkeurigheid van betekenis en functie van details, in het kader van de tekst als geheel. Een voorname rol bij de beoordeling speelt de creativiteit van de vertaler bij het oplossen van vertaalproblemen voortvloeiend uit de eigen letterkundige aard van het te vertalen werk en in het bijzonder uit de tijd- en cultuurgebonden elementen daarin. (...) Belangrijkste norm bij de jurering is uiteraard de algehele kwaliteit van de vertaling.'

Bovenstaande mededeling schept alleen maar in schijn duidelijkheid. Het is niet voldoende de dingen te benoemen; wat benoemd wordt, moet ook inhoud

hebben. De mededeling lijkt te pretenderen objectieve normen te geven, maar zolang deze normen niet nader zijn uitgewerkt, gepreciseerd, geïllustreerd, weet waarschijnlijk niemand in vertalersland waaraan hij zich dient te houden, gesteld althans dat de vertalers bij het vertalen één oog op hun tekst en het andere op het Grote Normenboek van de jury gericht zouden hebben. Dat de verklaring over het statuut van de Nijhoffprijs op de normen niet ingaat, is niet verwonderlijk; het is immers uiterst twijfelachtig of er normen te stellen zijn, dat wil zeggen normen die door goede vertalers worden erkend als een algemene geldigheid hebbende.

In het in *De Revisor* gepubliceerde gesprek waarop ik al eerder wees, komen op een goed ogenblik Hom en Hawinkels te praten over de vertaling van 'trübe', dat op bladzijde 12 van deel II van *De Toverberg* twee keer kort na elkaar voorkomt. Hawinkels heeft het de ene keer met 'sinister', de andere keer met 'droefgeestig' vertaald. Hom verwijt hem dat. Hawinkels erkent dat dat misschien 'n foutje, 'n vergissing' is, en zegt onder meer: 'Ik denk dat het iets te maken heeft met dat ik "trübe" noch met "sinister" noch met "droefgeestig" noch met "troebel" helemaal adequaat vind weergegeven, en dat ik het daarom van twee kanten benaderd heb. Of het hier zo gegaan is weet ik niet meer, maar heel vaak, ook bij andere vertalingen, gaat 't zo: als je met een bepaald woord niet uitkomt, dan splits je 't gewoon in twee synoniemen die je weer ergens anders laat opduiken.' Ik vind Hawinkels' oplossing ('dan splits je 't *gewoon* in twee synoniemen') wat al te gemakkelijk. Het lijkt me echter toch dat de vraag of een dergelijk opsplitsen geoorloofd is, niet met objectieve normen te benaderen is en derhalve ook niet ondubbelzinnig te beantwoorden. Ik ben geneigd de vraag ontkennend te beantwoorden, maar kan me heel goed voorstellen dat een vertaler zijn heil zoekt in zo'n methode om het verlies aan precisie en kleur in de ene passage te compenseren door verrijking ten opzichte van de brontekst in een andere. Hoe moeilijk de zaak is blijkt ook uit het gesprek van Ieme van der Poel met Frans van Woerden, de vertaler van Céline's *Mort á crédit* in *Vrij Nederland* van 26 mei 1979. Van Woerden stelt: 'De vertaler verliest altijd van het origineel', waarop Van der Poel reageert met 'dat zou je kunnen compenseren...', waarop Van Woerden antwoordt: 'Nee, nee, "compenserend vertalen" – wat het precies betekent weet ik trouwens niet – daar moet je geweldig mee uitkijken, je kunt je zo gemakkelijk vergalopperen.'

Compenserend vertalen

De vraag of compenserend vertalen geoorloofd is, is er natuurlijk maar een uit vele. Misschien zijn ze alle terug te brengen tot een kernvraag: moet de vertaling in de eerste plaats leesbaar zijn ('het leest als een trein') of technisch perfect, dat wil zeggen de informatie van de brontekst uiterst nauwkeurig weergeven met handhaving van de stilistische kwaliteiten en de semantische precisie. In het vertaalnummer van *De Revisor* haalt Paul Beers Cees Nooteboom aan: 'Uit de tegenstelling vertalen is onmogelijk, maar het moet zoveel mogelijk gebeuren, heb ik voor mijzelf deze conclusie getrokken: liever een leesbare vertaling dan een technisch

perfecte. Dat hoeft elkaar natuurlijk niet uit te sluiten, maar in de praktijk komt het er vaak op neer.² Hoe redelijk een dergelijke verklaring ook klinkt, ze dreigt de vertaler op een hellend vlak te brengen doordat de verleiding wel erg groot wordt eerst op het eindproduct te letten en de kwaliteiten (of de tekortkomingen) van de brontekst onvoldoende te wegen en zich tevreden te stellen met niet-optimale oplossingen. De in Nederland betrekkelijk onbekende Franse schrijver Valéry Larbaud (wiens naam ten onrechte vaak als Valéry Larbaud wordt geschreven), die ook als vertaler grote faam genoot onder anderen van Samuel Butler en Walt Whitman, en zijn gedachten over het vertalen heeft neergelegd in *Sous l'invocation de Saint Jérôme*, definieerde de goede vertaling als volgt: 'Une parfaite transfusion du sens de l'original, de telle sorte que le style de la traduction soit du même genre que le style de l'original, tout en ayant toute l'aisance d'une composition originelle.' Zijn definitie zou als het credo van de vertaler moeten gelden.

We moeten ons hoeden voor de houding van de schoolmeester met het rode potlood; maar toch, iedere uitgever, iedere vertaler zelfs, kent gevallen waarin de vertaler legio lastige passages maar onvertaald heeft gelaten, de stijl van het oorspronkelijke volledig heeft gedeformeerd door zijn tekst te verdrinken in een 'sauce hollandaise' die bij ieder gerecht lijkt te passen en door te geringe kennis van de brontaal mededelingen doet die de oorspronkelijke auteur beslist vreemd zijn.

In iedere vertaling blijven tekortkomingen en onvolkomenheden zitten. Dit heeft zeker ook te maken met de omstandigheid die iedere vertaler kent en die we zouden kunnen aanduiden als de wet van het afnemende rendement: de oplossing van de laatste problemen die nog overblijven kost zoveel tijd en energie dat men zich kan afvragen of een dergelijke investering verantwoord is in verhouding tot het uiteindelijke resultaat. De consument – of om van de economische terminologie af te stappen: de lezer – zal zich om de kleine afwijkingen van de brontekst niet bekommeren, ze zelfs vrijwel nooit zien: voor de vertaler ligt de zaak anders en de jury van de Nijhoffprijs denkt er beslist anders over. Misschien ligt de wijsheid uiteindelijk bij de lezer. In een gesprek dat ik onlangs had met Tet Bachrach, boekhandelaarster in Amsterdam, kritisch en belezen tegelijk, zei ze, naar aanleiding van Frans van Woerdens vertaling van Céline, dat ze al lezende snel tot de overtuiging was gekomen dat de vertaling uitstekend moest zijn, ongeacht de mogelijke tekortkomingen ten opzichte van de oorspronkelijke tekst; een vertaler die zo 'alle registers van de taal' weet open te trekken en de lezer zo in de ban houdt, kan ónmogelijk afbreuk hebben gedaan aan Céline's kwaliteiten. Eisen dat vertalingen volmaakt en onberispelijk zijn is, gesteld al dat er een instrumentarium zou bestaan om volmaaktheid en onberispelijkheid te meten, even illusoir als te eisen dat een boek onberispelijk en volmaakt is. Wel kan van de vertaler worden geëist dat hij zijn vak zo goed verstaat en zo integer, vasthoudend en nieuwsgierig zijn taak verricht, dat de afstand tussen het oorspronkelijke werk en de vertaling zo klein mogelijk is. Dat doel streeft de gewetensvolle vertaler voortdurend na en tegelijkertijd beseft hij pijnlijk er vaak niet in te slagen de afstand geheel te overbruggen.

Beloning

De vertaler brengt zijn kennis, ervaring in, hij gaat gewetensvol en energiek te werk. Wat staat daar tegenover aan immateriële en materiële beloning? Weinig, vrees ik.

De immateriële beloning. Ook vertalers zijn mensen, dus ijdel genoeg om te wensen dat hun naam wordt genoemd en anderen op hun werk reageren. Helaas, vertalers krijgen zelden of nooit de weerklank die scheppende en herscheppende kunstenaars vaak wél mogen ontvangen. Zo Novalis terecht zegt: ‘Übersetzen ist so gut dichten als eigne Werke zustande bringen – und schwerer, seltener’ (geciteerd door Dolf Verspoor in de aanhef van zijn artikel ‘Proeven op de som van Wittgenstein’ in de NGV-jubileumbundel), zou de vertaler mogen verwachten dat de kritiek in dagbladen en tijdschriften meer aandacht aan zijn werk besteedt. Hoe vaak komt het niet voor dat in de bespreking van een vertaling zelfs de naam van de vertaler niet wordt genoemd. Het is opmerkelijk dat zelfs vertalers die vertalingen bespreken, zich zo weinig bewust lijken te zijn van de ondergeschikte positie van de vertaler en de noodzaak daarin verbetering te brengen, dat ze nalaten de vertaler te noemen. Onlangs wijdde Karel van het Reve, laureaat van de Nijhoffprijs, vermaard vertaler, die al jaren intensief en geïnspireerd onder meer het vertalen doceert aan de Universiteit van Leiden, een (lovende) bespreking aan de al eerder genoemde vertaling van *La cuisinière et le mangeur d’hommes*; de vertaalster – Carlie Misset – werd niet genoemd! En als een criticus de vertaler wel noemt, maakt hij zich er verder vaak met een Jantje van Leiden af: ‘de vertaling is zeer leesbaar’, ‘het Nederlands is wat stug’, ‘de vertaler heeft er een potje van gemaakt’. Toegegeven, soms, heel soms, besteedt de criticus met kennis van zaken aandacht aan de vertaling, draagt hij argumenten aan voor zijn mening dat de vertaling goed, weinig geslaagd, niet altijd overtuigend dan wel ronduit slecht is. Maar hoeveel critici nemen de moeite al was het maar twee, drie bladzijden van het oorspronkelijke werk te vergelijken met de vertaling, zich rekenschap gevend van het karakter van het hele boek en zijn vertaling; ja, hoeveel critici hebben zo veel kennis van de vreemde taal, dat ze een oordeel mógen geven? Vertalers vragen niet bejubeld te worden (hoewel, als er reden voor is, zou het best prettig zijn); als hun werk de toets der kritiek niet kan doorstaan, laat het dan gezegd worden, maar laat het deskundig gebeuren, met gericht vuur, niet met de losse flodders van ongetrainde rekruten. Laten de critici ook niet met een air van fijnproevers enkele krenten uit het brood pikken en beweren dat het heerlijke krenten zijn zonder het brood zelf te hebben geproefd, dan wel boud verkondigen dat de vertaler zijn steentjes krenten dacht te zijn.

Vertaalkritiek

Het is wellicht onbillijk de critici hard te vallen. De traditie van de vertaalkritiek in Nederland is nog zo zwak, dat we niet mogen eisen dat de critici over voldoende criteria beschikken ter beoordeling van vertalingen. Maar het ware te wensen dat

meer critici over de talenkennis, eruditie en stijl beschikten van Dolf Verspoor – waar komen we zijn naam niet tegen als er over vertalen, vertalingen en vertalers wordt gesproken? – of althans probeerden hem na te volgen en voorbij te streven, opdat de vertaalkritiek haar bijdrage kan leveren aan de verbetering van het vertalen.

Hoe het ook zij, de immateriële waardering voor de vertaler is niet buitensporig groot. En de materiële?

Na langdurige en moeizame onderhandelingen is enige jaren geleden tussen de belangenbehartigers van de vertalers, in het bijzonder de werkgroep vertalers van de Vereniging van Letterkundigen die zich meer dan het Nederlands Genootschap van Vertalers heeft ‘opgesteld’ als een echte vakbond en de KNUB overeenstemming bereikt over een standaardcontract, dat de vertaler in ieder geval enige zekerheid biedt. Niettemin is het honorarium dat de vertaler minimaal kan bedingen nog niet zo dat hij een potje kan breken: 6,6 cent per woord. Dit betekent voor een boek van laat ons zeggen 80.000 woorden een honorarium van f5.280, bruto wel te verstaan. Hoe lang zal een ervaren vertaler (voor een onervaren vertaler valt de berekening nog ongunstiger uit) over zo’n boek van circa 230 bladzijden doen? Uit berekeningen van de Franse vereniging van literaire vertalers blijkt dat het gemiddelde ligt op vier bladzijden, klaar voor de drukker, per dag. Er zijn misschien dagen dat de vertaler tien bladzijden (in concept) uit zijn machine krijgt, er zijn zeker ook dagen dat zijn productie veel geringer is, misschien maar één bladzijde, hetzij omdat de tekst ongehoorde problemen opwerpt, hetzij omdat hij tot de ontdekking komt dat een al eerder vertaalde passage geheel moet worden herzien in het licht van het gedeelte waaraan hij bezig is, hetzij om enige andere reden. Zijn eerste versie wordt nog wel eens gevolgd door een tweede (derde, vierde, n’de), voordat hij het definitieve manuscript netjes, zonder al te veel correcties bij de uitgever bezorgt. Alleen al het overtypen van zo’n 170 vellen manuscript kost veel tijd en bezorgt de vertaler rugpijn en klamme handen. Hij kan het uittypen uitbesteden, maar dat kost hem al gauw f900. De vertaler, toch een man van wie hoog gekwalificeerd werk wordt gevraagd, zal zich al met al – zeker na aftrek van belastingen, particuliere ziektekostenverzekering, beroepskosten en dergelijke – tevreden moeten stellen met een inkomen dat beneden de minimumgrens ligt. Dit betekent in de praktijk dat de vertaler, ten minste de al dan niet terecht literair genoemde vertaler, een andere, vastere bron van inkomsten moet hebben om zichzelf en misschien zelfs vrouw en kinderen (zo’n vertaler is bigamist: getrouwd met zijn vrouw én zijn vak) in leven te houden. Natuurlijk, we kennen de instituties van het aanvullend honorarium, het stipendium, de reisbeurs..., maar dan nóg: hij die zijn brood wil verdienen met vertalen alleen, stelt of uitzonderlijk lage eisen aan de belegging van zijn boterham of is bereid als een bedelmonnik te leven. Zijn werk is al monnikenwerk, moet hij ook nog als een monnik leven? Tijdens het 8e congres van de Fédération Internationale des Traducteurs (FIT) dat in mei 1977 in Montreal werd gehouden, heeft Claude Noël, voorzitter van de Association des traducteurs littéraires de France (ATLF) gesproken over ‘La traduction littéraire: une profession à part entière?’ In haar inleiding zei ze dat de ATLF een reeks enquêtes heeft gehouden over de maatschappelijke positie van de literaire vertaler, en ze merkte op: ‘Toutes les réponses se sont révélées

concordantes: un traducteur littéraire exerçant à plein temps gagne en moyenne – même et surtout quand il fournit un travail de haute qualité, même et surtout quand ce travail est couronné par un prix de traduction – bien au-dessous de ce que gagne une dactylo débutante, voire un balayeur de rues.’ Uit onderzoeken, geciteerd door mevrouw Noël, blijkt dat de situatie in andere landen, met uitzondering naar het schijnt van Polen, even bedroevend is. Mevrouw Noël geeft nog een schrijnend detail: een tolk, die werkt volgens de tarieven van de Association internationale des interprètes de conférence (AIIC) verdient per *dag* wat een literair vertaler moeizaam per *maand* verdient. Ik ben geneigd de vertaler niet langer te kwalificeren als een lid van het voetvolk, maar als een voetveeg.

Standaardtarief

Hoe verbetering te brengen in een dergelijke absurde toestand? De uitgevers, zo wordt beweerd of beweren ze althans zelf, kunnen hun vertalers in het algemeen niet meer betalen dan het standaardtarief, dat jaarlijks kan worden bijgesteld. Sommige vertalers krijgen meer los, de grote meerderheid van hen zeker niet (en er zijn nog steeds uitgevers die zich niet aan het standaardcontract houden!). Ik ben geen econoom, geen zakenman, heb geen inzicht in het runnen van een cultureel bedrijf als een uitgeverij. Maar toch! Levert de papierfabrikant goedkoop omdat hij vindt dat er boeken moeten worden uitgegeven? Verricht de zetter zijn werk tegen gereduceerde prijs uit liefde voor de literatuur? Schrijft de drukker lagere rekeningen omdat hij de cultuur zo hoogschat? Het ziet ernaar uit dat het vertaalwerk de sluitpost op de exploitatierekening van de uitgever is. Maar goed, laten we de uitgevers te vriend houden (dit is ironisch, lezer) en aannemen dat ze inderdaad niet meer kunnen betalen als ze niet het risico willen lopen hun personeel en zichzelf brodeloos te maken dan wel te worden opgeslokt door een van de uitgeversgiganten. Blijft het dan geen godgeklaagd schandaal dat in een land als Nederland, waar een niet onaanzienlijk deel van de boekenproductie uit vertalingen bestaat en daarvan een toch nog heel redelijk deel uit literaire of semi-literaire vertalingen, de vertalers gruwelijk worden onderbetaald? Er is geen vertaler die dansers, toneelspelers, musici en andere uitvoerende kunstenaars het brood uit de mond wil stoten door aan te dringen op een herverdeling van de subsidiegelden, maar de vertaler kan alleen maar uit de subsidiepot putten door vaker naar schouwburg en concertzaal (en wie weet binnenkort ook het voetbalstadion) te gaan waar de stoelen met subsidiebriefjes van vijftwintig zijn bekleed. Ik wil geen ongenueanceerd pleidooi houden voor een plaatsje voor de vertalers aan de staatsruif. Maar of het een of het ander: de vertaler wordt redelijk, eventueel volgens de wetten van de vrije-markteconomie betaald voor zijn moeilijk en hoog gekwalificeerd werk, of hij moet, als scheppend en herscheppend ambachtsman, in dezelfde mate in de subsidies delen als andere kunstenaars.

Ach, de economische wetten! Frank Schuitemakers uitspraak in de aanhef van dit artikel duidde het probleem al aan. Hoe komt het dat de vertalers niet beter weten

te profiteren van de spanning die er zou bestaan tussen de grote vraag naar goede vertalers en het geringe aanbod daarvan? De enige antwoorden die ik kan bedenken en die ook redelijk in overeenstemming met de werkelijke situatie zijn, naar ik vrees, zijn dat aan de ene kant sommige uitgevers en de meeste lezers niet buitensporig zijn geïnteresseerd in goed vertaalwerk en dat er aan de andere kant tal van lieden zonder eruditie, talenkennis en taalgevoel rondlopen die zich als ‘vertaler’ presenteren en bereid zijn voor een bedrag dat nog veel geringer is dan wat de echte vertaler kan bedingen tussen de middagboterham en de sherry om vijf uur of na het zaterdagse autowassen een boek te verkrachten. Met andere woorden, de vertalerswereld is vergeven van de beunhazen. Een van de gevolgen daarvan is dat de solidariteit onder vertalers ver te zoeken is. Als een vertaler een opdracht weigert omdat hij het honorarium onvoldoende vindt, staat er wel een andere klaar om zich voor de geboden prijs of een lagere met de taak te belasten. Volgens sommigen zou er een oplossing voor het probleem kunnen worden gevonden als werd overwogen het vertalen tot een beschermd beroep te maken. Het schijnt dat in kringen van het NGV een dergelijke mogelijkheid wel eens is bekeken. Aan de zaak zitten echter zo veel juridische problemen alsook vragen van selectie, toelating en beroepscode dat ik me er niet aan waag oplossingen en antwoorden zelfs maar te suggereren. In Zweden bestaat een zekere bescherming van het beroep; het zou interessant zijn daar eens te zien hoe men de praktische problemen heeft opgelost. Misschien is het streven naar de bescherming van het beroep een heilloos streven. Sommigen zien het schrikbeeld opdoemen van de vertaler als rijksambtenaar of erger nog, verdediger van het regime...

Naast het vraagstuk van de hoogte van het vertaalhonorarium, dat in ieder geval ‘bespreekbaar’ is geworden en, zij het nog niet geheel bevredigend, is opgelost, blijven er nog andere over. Het wordt steeds gebruikelijker dat vertalers zich niet alleen met het vertaalwerk belasten, maar ook zorg dragen voor de selectie van teksten, de redactie van voor- of nawoorden en commentaar in de vorm van voetnoten en anderszins. De beloning die ze voor dergelijk werk kunnen verlangen of krijgen is, zoals onlangs tijdens een bijeenkomst van de werkgroep vertalers van de VvL en de sectie literaire vertalers van het NGV bleek, zeer uiteenlopend. In het ene geval wordt per uur betaald, in het andere per bladzijde, soms is de betaling per uur of per bladzijde niet onaanzienlijk (waarbij het vertaalhonorarium dan vaak lager is dan het standaardtarief), dan weer te verwaarlozen. Het is wenselijk dat de KNUB en de VvL en het NGV deze en gelijksoortige vraagstukken bespreken om de zekerheid van de vertaler te vergroten.

Het enige waar de vertaler in het algemeen zeker van is, dat is de datum waarop hij zijn manuscript moet inleveren, zoals de infanterist weet op welk bevel hij zijn nek moet uitsteken. Voor het overige zet hij bescheiden (meestal), ondergewaardeerd, onderbetaald, door beunhazen in de rug aangevallen, zijn worsteling met de weerbarstige materie voort, en put er, hoe paradoxaal het na het voorafgaande ook klinkt, veelal een geweldige bevrediging uit. De Belgen noemen de vertaler een papegaai: hij zegt, vervormd, na wat een ander heeft beweerd. Maar wat zijn de kleuren van zijn veren soms mooi...

¹ De Revisor, Jrg. 3, nr. 5, 1976 op dbnl (<https://tinyurl.com/5b78pbwf>)

² De Revisor, Jrg. 3, nr. 5, 1976 op dbnl (<https://tinyurl.com/42fuw8rf>)